

A Rákóczi-forradalom Erdélyben.*)

A Rákóczi-forradalom miután a Felső-Tisza vidékén megkezdődött, csakhamar átesapott Erdélybe is s itt a kuruczok hadi szerencséjének forgandósága és változásai szerint hullámzott fel és alá éveken keresztül, főkép 1703 és 1708 között.

A hivatalos kormány (a gubernium) mindvégig megmaradt az uralkodó ház mellett a hűségben, de csakhamar az erődített Szebenbe szorult s elvesztette a tényleges hatalmat, melyet időközönként a császári seregek hadiszerencséje idején vissza-visszaszerzett.

Az erdélyi magyarság és székelység rokonszenve természetesen a szabadságharcosok mellett nyilvánult s magok is fegyvert fogtak és csatlakoztak, a mikor csak lehetett. Nem volt ez könnyű Erdélyben, mert gr. Rabutin-Bussy Lajos cs. tábornagy, katonai főparancsnok, a legjobb karban levő 8000 főnyi német katonasággal rendelkezett, azonkívül még m. e. 2000 főnyi rácz könnyű lovassal s a forradalom kezdetén a szász-székek, a magyar vármegyék és a székelyek banderiumaival is.

Rabutin arra törekedett, hogy Erdélybe a kuruczokat be ne bocsássa s e végből 1703 nyarán gr. Bethlen Sámuel és Thoroczky István aranyosszéki főkapitányt egy pár székely dandárral s br. Glöckelsberg tábornokot 700 vasas némettel a határszélre, Szilágy-Somlyó felé küldötte örökösre. Ő maga Szebenben maradt s az ország esendben tartására fordította legfőbb gondját.

A főkormányshék 1703 aug. 25-én nyílt rendeletet bocsátott ki a vármegyék- és székekhez, a Rákóczi Ferencz és Beresényi

*) Udvarhely vármegye sajtó alatt lévő monographiájából egy fejezet. A jegyzeteket és a specialisan csak Udvarhelyszékre vonatkozó részleteket itt térszűke miatt elhagytam; az ezek iránt is érdeklődők a nem sokára megjelenő Monographiában megtalálhatják.

Miklós Felső-Magyarországban indított „pártütése“ ellen, a „győzedelmes császár és felséges koronás király“ iránt hűségben való állhatatosságra intvén a népet, hogy — úgy mond — „az ő felségéhez való hűségben állhatatosan maradjon meg és abba semmi hitegetésekre, haszontalan hazug reménségekre nézve meg ne tántorodgyék, hamis híreket, lármákat, futást ne csináljon, ha valamit ért, az tisztnek jelentse meg, senki el ne fusson, az kik elfutottak is, mingyárt haza viasszaszálljanak, mert tudtára legyen mindennek, hogy valaki Isten és maga lelkiismereti ellen az ő felségéhez való hűséget és hűtit megszegi, az olyan az méltóságos generalis commendanstól, úgy mint császár kegyelmes urunk és az haza ellensége tűzzel fegyverrel elpusztítatik; mint ki is Isten kegyelméből elégséges ennek az hazának oltalmazására és ha (kit nem reméllünk) gonoszak találtnak, azoknak is megbüntetésére“.

Rákóczi 1703 aug. elején Erdély határánál Székelyhídon és még beljebb Somlyó felé Margitánál állott táborban. Somlyót Glöckelsberg 700 németje és „sok százból álló“ erdélyi had védelmezte, de a kuruczok elfoglalták s vele a Szilágyság meghódolt s a kurucz hadak Deés, Szamos-Ujvár és Kolozsvár tájáig esapkodtak be s a forradalom lángja Erdélyt is elborítja.

Rabutin kijött Szebenből, Kővárt, Sebesvárt, Kolozsvárt, Szamos-Ujvárt, Beszterezét, Görgényt szept. közepén őrséggel megerősíté s gr. Bethlen Sámuelt néhány ezer vármegyei és székely haddal Szamos-Ujvár mellett hagyta. A kuruczok azonban gr. Bethlen hadait a szolnok-dobokai *Szent-Benedek* mellett meglepték, Ilosvai Imre ezeres kapitány vezetése alatt (m. e. 2000 huszár) egy kora reggel. A kuruczok győztek, az erdélyi esekély had egy részét levágták, elfogták, más része a Szamosba ugratott s elmenekült Bethlennel együtt. „Sokan is odaveszének a székelyek közül, sokan rabbá is esének“.

A kuruczság ez első nyílt győzedelme Erdély belsejében nagy lendületet adott a Rákóczi-forradalomnak. Annyival inkább, mert ezzel egyidejűleg a délnyugati határszélen is győzelmesen nyomultak elő a kurucz vitézek. A Thököly bujdosó társai közül *Gúthy* István és mások már a forradalom első hírére visszajöttek a hazába, most pedig b. Orlay Miklós ezeres kapitány alatt m. e. 500-an jöttek át Orsovára s onnan feljebb Erdély felé a Maros mentén. Zaránd

vármegyében meglepték a vigyázatlan gr. *Kosztá* alezredest rácz hadaival, a ki „maga nagy vitézi bátorsága miatt“ a harez kezdetin elesvén gr. Kuszttinnal együtt, a többiek megzavarodván, szétverettek s az alsó Maros-mente kurucz kézbe került.

Hiába próbálta a gubernium e két „nagy lármát esinált“ kurucz győzelem jelentőségét kisebbíteni s hatását ellensúlyozni 1703 szept. 23 án még Gyulafejérvárt kiadott patensével, esillapítván a népet, hogy „nem szükség s nem is illik, hogy senki is kétségbe essék, fusson, dolgát mulasztza, annál inkább, hogy hűségtelenségre, kuruczszágra fakadjon“.

Rabutin magyar főurakból kapitányokat rendelt az egyes vidékek oltalmára. *Thoroczka* Istvánt a Szamos mellé, gr. *Pekry* Lőrincz fehérmegyei főispánt és udvarhelyszéki főkapitányt Balázsfalva mellé, gr. *Mikes* Mihályt Háromszékre, *Sándor* Jánost Csíkba stb. (Ezek lettek nem sokára az erdélyi kuruczszágnak vezérei, a kik most még kénytelenségből ellene harezoltak.)

Az udvarhelyi hadak a Szamos mellett őrködő *Thoroczka* István seregébe rendeltettek. A gubernium 1703 szept. 25-én rendeli *Pekry* Lőrincznek, a szék főkirálybírójának, hogy „*Udvarhelyszékből* jó fegyveres, paripás, az egész vitézlő rendből válogatott 330 lovas minél hamarább felüljön s kiki jőjön Marosvásárhelyhez. Titokban kellett a legjavát kiválogatni, úgy, hogy a főkapitány zárt levélben hívja magához a század hadnagyait harmad-magokkal s ezek a lajstrom és személyes ismeretük alapján írják össze a legalkalmatossabbakat, tekintet nélkül az arányra a századok között. Az összeírásig titokban tartsák a dolgot, s azután nem szabad nagy ok nélkül változtatni rajta, nehogy „valami kereskedés“ legyen belőle. Hadnagyok legyen *Ugron* Tamás, *Pálfi* Zsigmond és *Kádár* Mihály. *Ugron* Tamás vezesse ki őket okt. 10-ére Marosvásárhelyre „és ott regestrum szerint *Thoroczka* Istvánnak mint colonellusnak (ezredesnek) adja számban“.

Az udvarhelyi székelyeknek nem volt kedvökre ez a kuruczellenes katonáskodás s a ki csak tehette, kihuzta magát a táborbaszállítás alól. A tehetősebbek vagy megváltották magokat, vagy magok helyett „hópénzért“ másokat állítottak, vagy némelyek lovukat is eladták, „hogy azzal a szolgálattúl magokat liberálhassák“. Így a selejtesebbekből kiállított lovasság indult Udvarhelyről Szentrontás és Mező-Bánd kijelölt állomásokon át a Szamos vidékére.

Midőn ezek szept. közepétől egy hónapig szolgálnak, újjakkal váltatja fel a gubernium, meghagyván Pekry Lőrincz főkapitánynak, hogy ezek „jobb készülettél és fegyveresebben“ állíttassanak ki, „mintsem az, kik most oda vannak“; „a tehetősbűl és fegyvereseibűl rendeltesse, ne úgy mint azelőtt, hogy az tehetősek vagy fizetésért, vagy hópénzért, vagy másképen otthon maradjanak“; ne is erőtlen gyenge gyermekeket, vagy elesett öreg embereket, hanem erős és egészséges, az csatázásra és haza oltalmára alkalmas embereket“ küldjön a táborba.

A második 330 lovas bizonyára válogatottabb, de egyszersmind önrzetesebb lehetett, a mely nem esinált titkot abból, hogy ők inkább szeretnének a Rákóczi zászlai alatt szolgálni, mint a császári seregben. „Nyughatatlankodtak, zsibongtak“, az előljáróknak engedelmeskedni nem akartak. Thoroetzky bepanaszolta őket a guberniumnál, ez ráírt a székre, hogy az Istenért, csillapítsa le és intse meg őket oda küldött levele és embere által, mert az egész székely nemzetet hűtlenségbe keverik. „Ne szenvedjen egynehány éretlen elméjű, zabolátlan szájú emberek miá az ő felsége szolgáltatja, mind pedig a nemes natio eddig való szép credituma.“ A gubernium ráír a nyugtalan udvarhelyiekre a táborba is, de szükségesnek látta megírni a széknek is, hogy gondolja meg:

„1-mo, hogy ő felsége micsoda szép szabadsággal ajándékozta meg az nemes *székely natiót* a diplomában, melynek egész gyümölcsét ő kegyelmek noha eddig el nem érhatték, de azt nem annak kell tulajdonítani, mintha az a dicsőséges monarcha ígért kegyelmességét megváltoztatta volna, vagy változtatni akarná, mert azt csak gondolni is bűn, hanem csak az nagy hadakozásnak, melyet az ő felsége ellenségi szereznek, kell tulajdonítani.

2-do. Most vagyon annak ideje, hogy az székely natio maga ő felségéhez való hűségével és ő felségének édes s hazájoknak igaz szolgálatjokkal érdemessé tégye magát annak a szép szabadságnak valóságos és teljes elérésére és hogy ezt ad seram posteritatem is általbocsáthassa. Ellenben

3-tio hűségtelenségével, a szolgálattól való maga elvonásával, az olyan zúgolódásokkal, pártalkodásokkal elvesztheti mind maga, mind maradéki szabadságát. Vessék egyben ő kegyelmek a szabadságot az jobbágysággal. Az szabadságot pedig édes hazájáért, uráért kiontott vérről szokták volt mind az ő kegyelmek atyái, mind az

mieink keresni. A jobbágytságot és a szabadságtalanságot pedig az hitetlenséggel és az otthon való üléssel, mint hogy az név is azt mutatja, hogy az *jobbágy* mindenkor otthon kívánta addig a *jobbágyat* (!?) magának, hogy nyerte véle az rabságot.

4-to. Ő kegyelmek egynehányon lévén csak az oda haza lévő egész nemes natiohoz képest, hogy moeskolják mindnyájoknak böcsületit, hogy kockáztatják magok egyetlen viselésével az egész natio szabadságát. Hiszik-e, hogy azt a egész rossz dolgot az egész natio jóvalja? Hiszik-e, hogy büntetlen maradnak? Isten, az császár és legközelebb méltóságos generalis uram és a gubernium, sőt a magok odahaza való felekezeti is soha bizony büntetlen nem hagyják, hanem magokon, házakon, feleségeken, gyermekeken és maradékokon is eltörölhetetlen moesok és elfelejthetetlen romlás léssen.

Ezekből kegyelmeteknek mi legyen tiszti, urához, hazájához és maga szabadságához való kötelessége, megláthatja és maga atyafiainak e szerént alkalmaztathatja.

Ezekből a komoly intelmekből látszik, hogy a kuruczok ellen a Szamos mellett örökös tábor udvarhelyi székelyei inkább óhajtvá várták, mint rettegték a kuruczok támadását, a mely nem sokára 1703 nov. 10-én *Bonczidánál* bekövetkezett. Ilyen viszonyok között nem lehetett oly nehéz dolog a bonczidai kettős és véres ütközetben győzni a kuruczoknak, a kik leverték Thoroczky székely hadát s a kolozsvári német őrséget s magát Thoroczkyt is elfogták 283-ad magával, a ki a tokaji táborba Rákóczihoz küldetvén hűséget esküdött s tábornokká s az erdélyi hadak vezérévé neveztetett ki már 1704 elején.

Hasonló tünetek közt foglalják el a Thökölytől bejött „törökországi hadak“ (a bujdosók) *Balázsfalvát* decz. 21-én, a hol meg gr. *Pekry Lőrincz* udvarhelyszéki főkapitány, a Beresényi rokona, jutott hadi fogságra, Gábor nevű fiával. Ő is Rákóczihoz küldetett s tábornoki rangjával a kuruczok közé felesküdt. Gyulafehérvárt ostrommal vívták meg a kuruczok, a hol br. Száva Mihály főispán jutott fogságba, a ki szintén kuruczszá lón.

Nem akarom ezeket a vezér embereket azzal épen gyanúsítani, hogy szántsándékkal fogatták el magokat (a mi gyakori ebben az időben), hogy így könnyebben csatlakozhassanak Rákóczihoz; de mégis feltűnő jelenség, hogy a háromszéki székelyek főkapitányával,

Mikes Mihálylyal is ugyanaz történik Hermányban, Brassó mellett, midőn Rabutin a háromszéki székelyek lecsendesítésére Szebenből haza felé küldi (1703 decz. elején) német kísérettel. Őt is Rákóczihoz viszik, kurucezzá lesz, a székelyek generálisává tétetik s így jó vissza s híven kitart mindvégig Rákóczi mellett.

Csikszéket is a Rabutintól annak védelmével megbízott *Sándor János* alkapitány és Tamás deák keltették fel. Gyergyót Apor István gróf igyekszik Szebenből kelt intelmei által hűségben tartani, a lázítókat elfogatni s gubernium elibe küldetni. De édeskevés haszna lett a mindvégig hű esászárpárti Apor intelmeinek.

Háromszéket a Thököly bujdosó társa Székely Zsigmond, Nemes Tamás és Henter Mihály hajlították Rákóczi mellé.

Míg ezek a belső Székelyföldön történtek, addig Gúti István kurucz kapitány a meghódított Fejérvárról Marásvásárhelyre ment s azt a váron kívül elfoglalta s Marosszéket fölkelte. Innen *Udvarhely* felé indult, melynek a kuruczokkal már a bonczidai ütközet előtt is rokonszenvező székelysége szívesen fogadta. A hangulat és a kedélyek már elő voltak készítve.

Gúti itt nem elégedett meg (mint Vásárhelyt) a város bírásával s a várat is elfoglalni készült, mindenféle ostromszereket készíttetvén elő. A vár parancsnoka Ruyter (a székelyek szerint: Ritter) német „lejtinán“ azonban nem várta be az ostromot, hanem feladta a várat s maga is a német őrséggel együtt kurucezzá lett. Nem félelemből, de a város iránt való kiméletből tette, a mint később maga mondá: „hogy ha a várost nem sajnálotta volna, a várat fel nem adta volna, mivel tudta, hogy a kuruczoknak annyi erejek nem volt, hogy azt azon túl megvehették volna, de általlátván, hogy ha az ostromot megállja s több kurucezság jó a városra, végső romlása következik a városnak miánna“.

Így lett Udvarhelyen még a németből is kurucz s ezek hívek maradtak még a holdvilági szerencsétlen ütközet után is. Kocsárdnál is vitézkednek később Thoroczky István vezetése alatt Rabutinnal szemben. Ruyter itt már kurucz kapitány volt, később ezredessé lett.

A Székelyföld 1703-ik év végén, sőt néhány vár-erősség kivételével az egész Erdély, Rákóczi pártján volt. Kurucz lett az egész Udvarhelyszék is, a városi polgárságot sem véve ki. A

kik nem akartak esatlakozni a városi rend közül, azokat a keresztül-kasúl járó kuruczság húzni-vonni kezdette, lakanczoknak káromolta, a miért a haza szabadságáért fegyvert nem kötnének; még a városból kikerült kuruczok is üldözőbe vették.

Gúti, miután Sz.-Udvarhely várát megszállotta, az összes udvarhelyszéki hadakat felültette s Csíkba is megizente, hogy a hadak melléje jöjenek. Ki is jöttek a csíki hadak s néhány ezerre szaporodott a kuruczok hada. Valószínűleg ekkor történtek azok a prédálások, melyekről az egykorú Cserei így emlékeznek: a kuruczok, élükön Sándor Jánossal, „Apor Istvánnak Csíkban minden jószágát, javait elprédálták. Csíkból kijövén *Udvarhelyszékre*, ott is valahol várakban szorult nemességnek javait találták, mind elprédálták, a dersi, musnai, kaczai, szászkezdí és más helyeken való kastélyokban berakott urak, főnemes emberek ládáit felhasználák, számtalan gyöngyöt, követ, ezüst, arany marhát, köntösöket, házi eszközöket találának, mind elvivék, ménest, ökröt, bialt, juhot egynehány százat elhajtának, a falukot is kit száz, kit két három száz forintokig megsarvezoltatván, rettenetes ragadományyal együtt Csíkban visszamenének.“

A visszamenetel azonban nem volt oly vidám, mint a kijövetel, mert ekkor (1704 elején) érte a székely hadakat a második nagyobb veszteség az Erzsébetváros melletti *Holdvilág* mellett. Idájig jöttek alá a Nagykükküllő völgyében Gúti vezérlete alatt a kuruczokkal egyesült csíki és udvarhelyi székely hadak néhány ezeren.

Rabutin ugyanis a székelyek megfékezésére Háromszékre küldötte Graven alezredest néhány száz lovassal, a ki *Feketehalomnál* vívott szerencsés ütközete után Háromszéket felégette s prédálta. Udvarhelyszék felé pedig báró De Tiget indította a csász. főparancsnok Szebentől ötszáz lovassal s néhány ágyúval. Holdvilágnál találkoztak és ütköztek meg 1704 jan. 28-án. A székelyek sokkal többen voltak, mint a németek, de rossz volt a vezérlés s nem volt ágyújuk. Gútit Cserey „isten nélkül való, átkozott, gonosz, káromkodó, parázna, gyilkos, részeges“ embernek írja; Udvarhely mult századi történetírója is „fertelmes életű“-nek mondja. Mind e mellett — úgy látszik — jó tanácsra nem hallgató, ügyetlen hadvezér is volt, a kinek hiába javasolta az udvarhelyi várparancsnokból

kurucezái lett Ruyter, hogy „nè várják a németet rendbe állítani, hanem a meddig megtelepedik, menjenek ellene“ ; de Gúti „jó tanácsát Ritternak megvetette s lezáfolta s úgy is lett kimenetele, hogy a székelységnek színe ottan veszett.“

A holdvilági veszedelemnek főoka minden esetre az volt, hogy a németek ágyúval rendelkeztek s ezzel könnyű volt szétugrasztani a gyakorlatlan, fegyelmetlen s hiányos fegyverzetű kurucezokat. Cserey így beszéli el röviden a Holdvilágnál történt esatavesztést : „Ott is a nagy barom sokaságot a kevés német had megveré, mert mihelt a német táborról táraczkkal kezdének lőni, a székelység mindjárt megszalada ; Gúti pedig, akkor is részeg lévén, maga is futni kezdte, a német és rácz sokat elveszte, kivált a székely gyalogokban többen ezer háromszáznál ott maradának. Gúti Tordára kiszalada, ott Kaszás Pál Rákóczi Ferencz parancsolatából megöleté ; így veszté el Isten a sok istentelen gonoszságáért. Baron Tis (Tige) pedig a harez után Udvarhelyszéket felégetté.“

A holdvilági esata után báró Tige, hogy győzelmét kiaknázza, *Udvarhelyszékre* sietett hadával. Rém hír járt előtte, hogy *Székely-Udvarhelyt* az egész város népét levágatja. A kishitűség annyira erőt vett a holdvilági veszedelem után „igen meglankadt“ kurucezokon, hogy a várat üresen hagyták s menekültek, a „városnak gyengébb népe pedig rész szerént a felső templom környékibe, részszerént az erdőkre vette magát.“ A városban maradt, ártatlanságukban bízó emberek egy szép esikót vásárolnak s viszik ajándékkul a város alá érkező német vezérnek. „Jó kedvvel elvette, mely az előtte jött iszonyú hirt a városiak szívében egy kevésse meg is enyhítette.“ A német tábor a városon átmenvén, azon felül a *Balog-kertben* szállott táborba. Ide jött a város nevében kegyelmet kérni a jezsuita házfőnök, a ref. esperes, id. Ugron János és Borbély János városbíró. A német hadvezér a vérboszút el is engedte, de „a várost egynéhány helyen meggyújtatta, ezt is oly gondviseléssel, hogy a templomhoz közel semmi égetés ne legyen.“ — A labanczok aztán boszút állni, égetni és zsákmányolni kiszálltak a vidékre is, mely elől az udvarhelyszéki birtokosság értékesebb felkelhetőit a *homoród-almási* barlangba hordatá s galambfalvi Sándor Pál, kénosi Sándor Pál és décsfalvi Sándor Ferencz vezérlete alatt (1704 febr. 8.) elhatározták, hogy a barlang száját tíz személyből álló őrség őrizze éjjel nappal.

Udvarhelyszék dúlása és elnyomatása nem tartott sokáig, mert a Bonezidánál elfogott s kurucz tábornokká lett Thoroczky István segédhadakkal jövén Erdélybe, febr. 8-án Kolozsvár alá érkezett s Arad felől is segítség közelítvén, br. *Tige* kivonult Udvarhelyszékről, magával vivén s rabságra Szebenbe küldvén Ugron Jánost, Sebesi Jóbót és Borbély Jánost. Ugron és Borbély ugyan nem sokára szabadon bocsáttattak kezesség mellett, de Sebesi Jób még 1704 végén is Szebenben raboskodott.

A holdvilági csatavesztésnél ellankadt erdélyi szabadságharcnak újabb lendületet adott a Rákóczitól Erdélybe küldött segélyhad, Thoroczky István, Csáki László, Teleki Mihály, majd Pekry Lőrincz és gr. Mikes Mihály vezérlete alatt. Ezek 1704. jul. 5-ére Gyulafehérvárra országgyűlést hirdettek s ott a magyar megyék, a székely székek, sőt a megszállott Brassó, Szeben és Szász-Sebesen kívül a többi szász székek követei is megjelenvén, Rákóczit gr. Pekry Lőrincz indítványára egyhangúlag, nagy lelkesedéssel, erdélyi fejedelemmé választották. A fejedelmi diplomát orsz. küldöttség vitte Szeged alá, élén gr. Mikes Mihály, a székelyek generálisa, gr. Lázár Ferencz eszki főkirálybíró s több főnemes állott.

Rabutin a Szebenbe internált guberniummal és bensorult urakkal tiltakozó okíratot állíttatott ugyan ki aug. 2-án, s maga is kijött hadaival, de a forradalmat többé el nem nyomhatta.

Pekry (a ki a fővezérséget Thoroczkytól a Kolozsvárnál okt. 7-én vívott ütközet után vette át) a székelyeket szervezte s 1704 nov. 7-én nyílt rendeletet intézett többek közt Udvarhelyszékhez, melyben mindenkinek szívére köti „hazájához, nemzetéhez való szoros kötelességét“, hogy „ne engedje senki magát megcsalni“ a Szebenben raboskodó gubernium rendeletei által, hanem mindenkia szabadság ügyéhez „igaz hűségben állhatatoskodjék, ne rohanjon a szép szónak alkalmatosságával az nagy, gyalázatos s régi diésőséges magyar nevet és szabadságot moeskoló szolgálatra és ígára, ne veszsze avagy csak édes maradékát, hanem Istennek már nyújtott kegyelmességéhez erősen ragaszkodván, igyekezzék most megszabadulni.“ Jelzi egyuttal gr. Forgách Simon 15,000 emberrel, lovassal és gyaloggal, ágyúval s munitioval Erdélybe küldetését a fejedelem által, a ki Forgáchot teljhatalmú fővezérré nevezte ki.

Rákóczi 1704 decz. 20-án maga is tudatja Udvarhelyszékkel,

hogy gróf Forgách Simont erdélyi fővezérré nevezte ki. Három nap mulva maga Forgách Simon küldi kiáltványát a székely nemzethez, melyben jelzi, hogy „napról napra közelít az nemes országhoz“ s mielőtt beérkeznék, kivánta a nemes székely natiot felhívni, hogy személy szerint kössenek fegyvert, insurgáljanak és táborba szálljanak, hogy vele egyesülvén, egy szívvel lélekkel működhessenek, a kik a mostani confusio alatt hűségükben meghanyatlottak volna is, fogjanak újabban fegyvert a nemes ország hajdani szabadságának helyreállíttatása mellett; a kik ellenségeskedésre fakadnának, azokat elpusztítja.

Forgách Simon erdélyi fővezérsége nem sokat használt a szabadságharcz ügyének. A mellőzött erdélyi főurak nem szívesen látták magok fölé helyezését, a nép sem lelkesült érte. A magával hozott fényes kurucz had, mely „pompára akármely király mellé beillett volna“, lenézte az erdélyi kuruczokat. „Hogy az erdélyi zekés, ezondrás hadakat meglátták: pökték, esűfolták“. Gyürki Pál kiesinyelve mondotta Perkynek, hogy eddig kővezczal is agyon kellett volna verni azt a kevés erdélyi németet s azzal kérkedett, hogy Meggyes bevétele az ő hadainak früstökre sem lesz elég. Az elbizakodott támadást azonban harmadfél száz magyarországi kurucz életével fizette az első esatában Meggyes alatt.

A lenézett erdélyi zekés, ezondrás kuruczok nem igen siettek a Forgáchék seregét szaporítani, úgy hogy Forgách panaszára Rákóczi 1705 márcz. 18-án rendeletet küld a többek közt Udvarhelyszéknek, hogy értvén „a nemes vármegyéknek és székeknek a maga hadai insurgáltatásában való rest alkalmaztatását“, figyelmezteti a széket „igaz hazafiúi szeretetire s kötelességére“ és komolyan inti a maga hadainak több számban való előállítására és a köztök esetleg lézengő mezei hadból való katonák kiűzetésére.

A rendeletnek meg volt a hatása s Forgách az udvarhelyi székely hadak segítségével vette be a soká ostromlott Meggyest 1705 jun. 15-én.

Forgách aztán a széchenyi gyűlésre kimenvén, (Pekry s Mikes, az érdemes és rangban idősb székely tábornokok mellőzésével) Orosz Pálra bízta az erdélyi hadak vezérletét, melyek száma 35,000 lehetett ebben az időben.

Szécsenből értesíti Rákóczi Udvarhelyszéket 1705 szept. 25-én, hogy nem sokára Erdélybe fog jönni, s el is indúlt, hogy az Erdély

elfoglalására hadsereggel siető Herbeville császári tábornokot Zsibónál feltartóztassa, de az nem sikerült.

Az erdélyiek mellőzése volt egyik okozója a *zsibói* nagy csata-vesztésnek (1705. nov. 11.), mely előtt a Forgách Simon tanácsán járó fejedelem Pekry Lőrinczet az udvarhelyi és más székely hadakkal Fejérvár ostromára és Szeben felé küldé, Kálnoki Pétert a háromszéki és esíki hadakkal Brassó ostromzárolására. Erdélyi had alig is vett részt a *zsibói* harcban, ha csak erdélyinek nem számítjuk az udvarhelyi német parancsnokból kuruczezát lett kapitány ezredét.

A *zsibói* vereség után „szörnyű bódulás, futás vala az egész országban“, a kuruczokkal tartó úri nép többnyire Moldvába, Oláhországba, vagy Magyarországra menekült, a fegyvert viselő kurucz nép pedig haza széledt; a várakba szorult császárpártiak is haza mentek. Pekry írja, hogy „engem urunk elcomendéroza Szeben felé, én ötödnapján tudtam meg, hogy (a *zsibói*) sáncznál veszítettünk; látván az mellettem való had, hogy Orosz Pál is elszaladt, sohum semmi had sem lévén, csak velem a nyomorult székelység: egy éjjel mind elszöktének, kiki háza népéről kívánván gondot viselni.“ — Pekry maga is menekült felesége után Moldvába, a hova „az uraknak, főrendeknek a javát magával vitte, némelyiket sok biztatással esalván be“; csak az egy Száva Mihály lett labanczezát. Mikos Mihály Rákócziával Magyarországra ment, a felesége Moldvába menekült. Szétveretett a Brassót körülzáró székely had is, úgy hogy rendes hadsereg nem maradt Erdélyben, a hol a kuruczság elhallgatott, csak a várakban maradt némi őrség s egyes kisebb csapatok lappangtak, főképp a esíki határhegyekben.

Rabutin és a mellette lévő gubernium sietett felhasználni és kiaknázni a helyzetet. Országgyűlést hirdetett 1705. decz. 15-ére Segesvárra, meghagyván, hogy decz. 9-re és a következő napokra a jószágos nemes emberek személyesen jelenjenek meg a büségeskü letételére. Együttal tudatja, hogy Rabutin az egész nemességnek, a háborúság főindítóján kívül, kegyelmet (generalis amnestiát) ajánl. A gubernium meghagyta Udvarhelyszéknek, hogy Segesvárra élelmi szereket (buzát, szénát, zabot, konyhára való) szállítson. Nem bizván azonban rendeletei foganasításában, decz. 5-én *Korda* Zsigmondot küldi Udvarhelyre, az országgyűlés kihirdetésére, annak bővebb megmagyarázására (t. i. az udvarhelyi székelyek megpuhítására) s

az élelmi szerek beszállítására. Katonaságot is szállított a falvakra, elrendelvén, hogy a többi falvak élelmi szerekkel s fával segítsék a kvártélyt adó falvakat.

A segesvári reactionarius országgyűlés aztán Rákóczi fejedelemségét megsemmisíté, a császár (most már I. József) hűségére esküt tétetett le, a vármegyék és székek hűségesküje letételére biztosokat nevezett, adót és élelmet rovott ki, az adó felét a Rákóczi mellett általánosan fegyvert fogott székelységre szabta. Rabutin e mellett elrendelte, hogy a fegyvert mindenki tegye le és adja be a legközelebbi katonai parancsnoknak, élete és jószága elvesztése terhe alatt, az olyanoknak kegyelmet ígér, a kik pedig fegyverüket elrejtlenék, halállal és jószág elkobzással bünhődnek. A gubernium is ráír Udvarhelyszékre, hogy a ki életét szereti, alkalmazkodjék Rabutin parancsához.

Ezzel a Rákóczi-forradalomnak első felvonása bevégeződött. Minden elesendesült Udvarhelyszéken is. A commissariusok „a népet erős átok alatt a császár hűségére beesküték“. „Minden helyeken pedig a földnépétől erős hit alatt a fegyvert kikeresék, elszedék, mint a pakulárok egy-egy bottal jártanak a nemes emberek; egynehány embert fel is akasztának afféle semmirekellő fegyverért, hogy eldugták vala. Kikutatták az elbujdosottak s a császár hűségére visszatérni a grátia után is vonakodók javait s elkobozták. A kik kuruczokat rejtegettek, vagy segítettek, azokat is halállal büntették. Eltiltották a szabad közlekedést, senkinek nem lévén szabad 24 óra járásnyi földön s a széken túl mennie. A katonai főparancsnok híre nélkül gyűléseket sem tarthattak s megkivánták, hogy a főparancsnok mellett „mindenkor mindenik székéből egy legyen az elsők közül, az kikkel minden ő felsége szolgálatjára való dolgokat tractálhasson“.

Udvarhelyszékre *Daniel* Ferenczet rendelte ki a gubernium (Segesvárról 1706 márcz. 2-án) commissariusúl, hogy az Udvarhelyszéken lakó nemességet, a kik Segesvárt esküjüket le nem tették, a császár hűségére fejenként feleskesse s hogy a Rákóczi fejedelemsége ellen tiltakozást végrehajtsa.

A megrendszabályozást követte ismét a nagymérvű adóztatás.

De a labancz világ nem tartott sokáig, mert a mint Rabutin az 1706-iki nyár folyamán (jul.) a magyarországi harezterre kirendeltetett s csak a várakban hagyott őrséget: Pekry Lőrinez szép

sereggel újra Erdélyben termett, az elnyomott népet felszabadította s ismét Rákóczi hűségére eskette, a megyék és székerek élére új tisztviselőket állított. Az 1706-iki ősz elején Erdély néhány vár és város kivételével teljesen vissza volt foglalva.

Rákóczi felhasználta a kedvező alkalmat arra, hogy fejedelemségébe való beiktatása végett Erdélybe készüljön: s „a haza szükséges dolgainak rendbehozása végett országgyűlést hirdet 1707 márcz. 28-ára Maros-Vásárhelyre“.

A fejedelem a Mezőség felől jött s midőn ápr. 5-én Szentkirály felől Marosvásárhelyre bevonult, előtte jöttek legelől az udvarhelyszékiek, utána a marosshékiek, aztán az aranyosshékiek, Pekry regimentje, 3 compania veres kopjás székely, 5 compania karabélyos, aztán maga az udvar a fejedelemmel.

Udvarhelyszék a marosvásárhelyi országgyűlésen is előkelő részt vett. Vezérszónoka a széknek nem régen még főkapitánya gr. Pekry Lőrincz volt. Ez országgyűlés Rákóczit fejedelemségébe beiktatta s ez által az erdélyi nemzeti fejedelemséget még egyszer és utoljára visszaállította.

Képviselve volt a szék a nem sokára azután tartott ónodi országgyűlésen is, a hol a bevonulásnál ott voltak a székely veres drabantok. Erdélyben Pekry Lőrinczet hagyta a fejedelem fővezérül.

Rákóczi és erdélyi kormánytanácsa ebben az időben kelt rendeletei azonban azt mutatják, hogy nem a legrendesebben folytak a dolgok Erdélyben s Udvarhelyszéken is. 1707 jun. 3-án Ónodi mezeyén patenst ad ki a fejedelem, hogy a katonáskodó jobbágyokat a földesurak ne adóztassák és szolgálatra ne kényszerítsék.

Jun. 12-én kiadott rendelete szerint viszont „nem kevésbé megötközött értelemmel értette“, hogy a szék „az maga tulajdon javára kívántató zsoldosok praestatioját (kiállítását) mind ez ideig az köz haza ügye megakadályoztatásával vontatta, melyet egyébnek nem tulajdonít, hanem némely tiszteknek, kik ha másként serénységeket nem mutatják“, kemény eszközökkel is kényszeríttetni fognak.

Aug. 20-án aztán a Rákóczi erdélyi kormánytanácsa sürgeti meg Udvarhelyszéknél a katonák lajstromának a fővezér kezéhez 8 nap alatt való beküldését, a fondorkodók, hamis hír terjesztők megfogtatását s a szolgálatot kerülő és otthon lappangó katonák s

a szegénységen élő kborló emberek megfogatását és a fővezér kezébe adatását.

I. József 1707 jul. 11-én kiadott, a megtérőknek kegyelmet hirdető nyílt rendelete igyekezett ellensúlyozni a Rákóczyi rendeleteit. De a mit ez el nem ért, megtette a Bécsből Erdélybe indított Rabutin fegyveres ereje, a mely 1707 őszén Erdély visszafoglalását nagy erélyvel és sikerrel kísérlette meg és hajtotta végre. Pekryt Erdélyből kiszorította, a császári hadak a Székelyföldet is megszállották, Mikes Mihályt az Ojtozi-szoroson át Moldvába szorították. A birtokosság menekült a hazából, a nép a császári uralom és nagy adók elől erdőbe bujdosott, a katonaság zsákmányolt, prédált és — adóztatott. Mert a császári uralommal együtt járt ismét a nagymérvű adóztatás.

„Szörnyű írtóztató executio mene véghez az egész országban (írja Cserey 390. l.), mert nagy portiot vetettek fel a militia számára, s a Rákóczyi átkozott rézpénze miatt minden jóféle moneta kikölt vala Erdélyből, nem levén a szegénységnek pénze, honnan a portiot megadja, kínozták, kötözték, nyomorgatták, hogy ugyan nem adhatott, minden marháját elvették, egy jó pár ökröt hat forintban; a brassói, szebeni mészárosok meg is gazdagodának, mind azok vevék meg az executoroktól a marhákat rettenetes hallatlan olesó áron.“

Rabutin Erdély visszafoglalását bevégezvén, 1708. május 1-én Bécsbe indult, magával vivén a Szebenben fogságra vetett Bethlen Miklós grófot is. Helyébe előbb az emberséges Chusani tábornok, majd nem sokára (jun. 24.) a kegyetlen br. Kirchbaum György lett erdélyi főhadparancsnok.

Rákóczyi pedig beküldte Károlyi Sándort 18,000 főnyi haddal Erdély visszafoglalására, a ki patenseket boesátván ki, nagy mozgalmat idézett elő mindenfelé az országban.

A gubernium mindent elkövetett. hogy az országot a király mellett hűségben megtartsa. Rendeletet küldött e végből 1708 jul. 4-én Udvarhelyszékhez is, meghagyván, hogy mindenki hű maradjon és ha valahol lázítók találtatnak, a tiszték a generálisnak jelentsék be.

A „nagy bódulás“ azonban, melyet a Károlyi bejövetele előidézett, nem tartott soká, mert ő maga, bár Szászsebesig előnyomult, nyílt esatába a mindenünne összevont császári hadakkal

nem bocsátkozott, hanem kitért előlük s hat heti Erdélyben mulatás után a treneséni vesztett csata (1708 aug. 1.) hírére kivonult Erdélyből. Rendes kurucz had alig is maradt Erdélyben (mindössze Nyúzó kapitány egy ideig még a Mezősége), úgy, hogy br. Kirehbaum csász. főhadparancsnok 1708. aug. 29 én Apahidánál kelt nyílt rendeletében fennen hirdeti, hogy Károlyit kiszorítván Erdélyből, kurucz had nincs többé az országban s a kik benmaradtak, nem kuruczok, hanem közönséges rablók és tolvajok gyanánt tekintendők, kik mint a közönség háborgatói üldöztessenek és lakoltassanak.

A császári hadak szerencsésjét 1708-ban is nyomon követte a nagymérvű adóztatás.

A rendkívüli adóztatás, sarezolás a lappangó tüzet újra meg újra felszította. Az udvarhelyi nemesség még 1709. elején is gyűlésez titokban.

„Nagy csudálkozással értettük — írja 1709. márcz. 5. a gubernium — hogy ott Udvarhelyszéken igen nagy confluxus lött volna, mintegy 500 jó lovas fegyveres nemességből álló“, melyben „nemesak az székbeli nemességnek kellett lenni, mert öltözeteket is elváltottatták, hanem másunnan valóknak is“. A gubernium, a főhadparancsnok kívánságára, a ki valamely „ártalmas praktikát és tumultuálódást“ lát ebben, elrendeli, hogy nyomozzák ki, hol volt az a „confluxus s az olyanokat mind eltávoztassa, mind pedig megakadályozza, mert ha kit mi talál az olyan miatt, magának tulajdonítsa.“

A forradalom hullámai még le nem esilapultak teljesen, midőn új, ennél súlyosabb csapás sújtotta a Székelyföldet s az egész hazát.

1708 végén a pestist behurczolták Moldvából. „Valami gyergyai cigányok, kik a kuruczok elől futottak vala Moldovában, betegen kijövének Gyergyó-Szent-Miklósrá; ott meg is halának; egyiknek pokróczát más cigány gyermek elveszi, benne hál, az is megbetegedik, meghal, onnan a falusi emberekre is kihat a contagio.“

A főkormányshék megteszi az óvintézkedéseket a ragály tovább terjedése ellen. Elzáratja a szorosokat, bevágatja az útakat, strázsákat állít, hogy Gyergyóból se ki, se oda be ne járjon senki.

Az óvintézkedések azonban hiábavalónak bizonyultak. A pestis

csakhamar elterjedt Udvarhelyszéken is, úgy hogy a mirígyhalál miatt a katonaság is elkerülte a széket; annál inkább elhatalmasodtak a kóborló tolvajok, a kuruczság söpredékéből és a csavargókból összeverődött rabló népség, mely seregestől beköbörölte a Székelyföldet.

Egy Fekete Vaszily nevű „tolvaj kapitány“ rettegettette főképp Udvarhelyszéket 1709-ben. Ez Marosszékből „Udvarhelyre jöve, egynéhány napot üle a sok tolvajokkal, mind a városi embereket, mind a körül való nemességet megsacszoltatván számtalan prédával onnan elmene“. Azonban nem sokára Nagy-Sinkból elűzetvén „Fekete Vaszily visszamene Udvarhelyszékre s mivel ott dőghalál grassál s a német oda nem megyen portázni, ő ott vedégeskedik s prédálja a szegény falukot.“

A közbiztonság annyira megrendült az egész székbén, hogy a lakosoknak vagyona és élete állandó veszedelemben forgott. A gubernium értesülvén arról, hogy egyes helyeken az erdőkben csavargók, rablók lappanganak, kik a falvakat megtámadják, kirabolják: 1709 ápr. 26-án felszólítja Udvarhelyszék tisztjeit és lakosait, hogy ha valahol ilyen rablókról értesülnek, azt a legközelebbi katonaság parancsnokának azonnal jelentsék.

A csavargók még 1709 nyarán is hatalmaskodtak a székbén, úgy hogy a gubernium ismételve szükségesnek látta nyílt rendeletet kiadni 1709 jun. 26 án Udvarhelyszéknek, hogy a lézengőket, csavargókat, a kik a népet kirabolják és hamis hitegetésekkel ő Felsőge ellen lázítják, üldözzék és a legközelebbi katonai parancsnoknak jelentsék be s mindenki óvakodjék a csavargókat befogadni, vagy élelemmel ellátni, fő- és jószágvesztés terhe alatt.

A kurucz szín alatt való garázdálkodás azonban még 1710-ben is tartott. „A tolvajok — írja Cserey 1710-ről — szerte-szélyel sok prédálást tettek az országban, mint a farkasok, éczaka titkon rárohantak a falukra s felprédálták.“ Vezérek nevéből (Balika, Draguly, Fekete Vaszily, Kimpián, Bukur) következtetve, ezek zöme oláhság volt.

Ez már nem tartozik a Rákóczi-forradalom történetébe: a zavarosban halászó elemek saját szakálukra garázdálkodtak.

Igazi hadakozás 1709 folyamán alig volt már Erdélyben. Károlyi Sándor próbált ugyan szerencsét a Királyhágónál feltartoz-

tatni a Váradot éléssel ellátni Erdélyből kiment br. Kirehbaum tábornokot, de a németek átvágták magokat a sánczokon s Károlyi nem jött Erdélybe, a kurucz-kapitányok pedig kisebb hadakkal kevés szerencsével működtek. Pekry Lőrincz, a régi erdélyi fővezér nem élte túl a Rákóczi-forradalom hanyatlását: meghalt 1709. Máramarosban.

A gubernium és főhadparanesnokság erélyes intézkedései következtében mindinkább elszűnt a harez s lassanként lecsendesültek a kedélyek s 1709 folyamán „szaporán kezdének hazajönni az erdélyi kuruczok Molduvából gratiára“, 1710-ben is „felesen jövének haza a kuruczok Magyarországból, Molduvából, Havasalföldéből.“

Steinville tábornok, a ki az 1710-ben elhunyt Kirehbaum után Erdélybe főhadparanesnokul küldetett, bejövetele után esakhamar (jun. 20.) kihirdettette „az ő felsége gratiáját az elbujdosnak hazájokban való recipiálása felől.“ Csikszék tisztjei megírják ezt a „tek. nagys. s nemz. Erdélyből Moldovába magokat recipiált magyar kedves atyánkfiaiinak,“ kérvén és intvén őket, hogy „ezen alkalmatosságot meg ne vessék, minden bizonytalan, in contrarium fujdogáló haszontalan reménységekhez ragaszkodván, mint eddig.“

Már a reménység sem soká tarthatott, mert a forradalom az anyaországban is szűnőfélben volt. A mit el nem végezhetett az ellenség fegyvere s az ezüstpénz elfogyásával a rézpénz elértékteledése: bevégezte a pestis, mely megdöbentő számmal szedvén áldozatait, minden további hareztól elkedvetlenítette a szabadságharczosok megfogyott seregét. Rákóczi kiment Lengyelországba s Károlyi Sándor megkötötte a szatmári békét 1711 május 1-én, mely kegyelmet biztosított a kuruczoknak, szabadságot hazatérésre a kibujdosottaknak, megerősíti az ország alkotmányát stb. Az erdélyiek részéről is aláírták 11-en, köztük az udvarhelyszéki Daniel József és István.

A bujdosók hazatértek; de itthon a béke áldása helyett szomorúság várta őket: pestis és marhavész. Hiába volt minden óvintézkedés, a pestis 1710—11. folyamán is dühöngött.

A gubernium 1710. nov. 11-én Udvarhelyszéken is eltiitja a vásárokat, minthogy eddig is efféle confluxusok miatt esett a pestisnek annyira való terjedése.“ Eltiltották a kereskedőknek a falukon való kereskedést is.

Tavaszi felé némileg megcsendesedett a pestis, de a nyár folyamán újra erősebben dühöngött, a miért is a gubernium elrendeli, hogy Isten haragjának kiengesztelésére buzgón imádkozzanak s jobbják meg erkölcesüket. Eltiltják a pestises helyekkel való közlekedést. A kereskedés végett vagy egyéb okból útnazni kénytelenek a helybeli parancsnoktól vett útlevelel járjanak. A tiszték pedig havonként informáltassák magokat s tegyenek jelentést a pestis terjedése, vagy szűnése felől.

Hozzájárult időközben a marhavész.

Ennyi csapás sujtotta porba a szegény hazafiakat a mult század elején a Rákóczi-forradalom alatt: háború, dögvész, pestis, a mely megtizedelte a lakosságot s nyomorba hajtotta a megmaradtakat. Magyarországon összeszámították az áldozatok számát, hogy „mennyi emberek esének el ebben a revolutioban s úgy találtatott, hogy pestisben holtanak meg háromszáz és tízezeren, fegyver miatt pedig 85,000-en. Erdélyben még ugyan — írja Cserey 1712-ben — senki számban nem vette, mivel a pestis mai napig is meg nem szűnt, de gondolom, nincs héja a százezernek, kik eddig a pestisben megholtanak; bizony fegyver miatt is sok ezerezen hullottak el“.

A marhavész miatt pedig három millió forintnál több kár esett Erdélyben, úgy hogy sok helyen nem is szánthattak, vethettek az emberek a marha szűke miatt, melynek ára igen megdrágodott. A mi megmaradott, elvitte „a rettenetes portiozás“.

Méltán sóhajtott fel az egykorú székely történetíró, a jó Cserey Mihály, hogy „rettenetes nagy itélete Istennek rajtunk, még sem térünk meg!“

SZÁDECZKY LAJOS.